

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

2 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 2, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 2, ISSUE 1

TOSHKENT-2021

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. МАЛИКОВА Гульчехра Рихсходжаевна В 100 ЛЕТ ЖИЗНЬ ТОЛЬКО НАЧИНАЕТСЯ ИЛИ ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ (1920-1928).....	8

**ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. МЕХНАТ ҲУҚУҚИ. БИЗНЕС ҲУҚУҚИ.
ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ**

2. ТОПИЛДИЕВ Воҳиджон Раҳимжонович, ДЖАМБАКИЕВА Феруза Бахтауновна ВОСИТАЧИЛИК ШАРТНОМАСИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК.....	24
3. БАБАКУЛОВ Зафар Курбонназарович ТОВАР БЕЛГИСИДАН ФОЙДАЛАНИШДА ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ	32
ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ	32
4. РАХМАТОВ Анвар Исломович СПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ШАРТНОМАВИЙ МАЖБУРИЯТЛАРИ	40
5. ХАСАНОВА Фарангис Акрамовна ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК ТУШУНЧАСИ ВА БЕЛГИЛАРИ.....	48
6. МИРСОАТОВ Хабибулла Қудратуллаевич МЕХНАТ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА ПРОКУРОР НАЗОРАТИ ИНСТИТУТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	53
7. ХАМДАМОВА Фируза Уразалиевна КОДИФИКАЦИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	59

**ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ**

8. ИСМОИЛОВ Олимжон Юсупжон ўғли ЛАТЕНТ ЖИНОЯТЧИЛИК: ТУШУНЧАСИ ВА ТАСНИФИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	65
9. РАХИМОВ Камолиддин Мухаммаджонович ЙЎЛ ҲАРАКАТИ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	71

**ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА,
ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ**

10. КАРИМОВА Дилрабо Эргашевна СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	80
11. РУЗМЕТОВ Ботиржон Хайитбаевич СУЩНОСТЬ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ФУНКЦИИ ИНСТИТУТА СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	86
12. БАЙБЕКОВА Машхура Бурибаевна ЭКСПЕРТИЗА ТАДҚИҚОТЛАРИ СИФАТИНИ ОШИРИШ БЎЙИЧА АЙРИМ ФИКРЛАР	97
13. ТОШЕВА Динара Музрафовна СУД-ЭКСПЕРТИЗА ЛАБОРАТОРИЯЛАРИДА ПРОФЕССИОНАЛ ТЕСТ ТЕКШИРУВЛАРИ ВА ЛАБОРАТОРИЯЛАРАРО СОЛИШТИРМА ТЕКШИРУВЛАРНИ ЎТКАЗИШ	102

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

14. УМАРХАНОВА Дилдора Шарипхановна ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК МЕХАНИЗМИНИНГ ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ТАҲЛИЛИ	110
15. YULDASHEVA Govkherjan COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL REGULATION AND PECULIARITIES OF THE INSTITUTE OF HONORARY CONSULS AT THE PRESENT STAGE.....	120
16. ТУРСУНОВА Маликахон Улугбековна СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ И ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	129
17. ГУЛИМОВ Аманлык Базарбаевич ПРАВО ЖИТЕЛЕЙ ПРИАРАЛЬЯ НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	136
18. РАХМАНОВ Шухрат Наимович ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВ ПРИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАК ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ДВУЕДИНЫЙ ИНСТИТУТ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРАВА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ	143

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

19. ИСОҚОВ Луқмонжон Холбоевич ОЗАРБАЙЖОН РЕСПУБЛИКАСИДА МИГРАЦИЯ СОҲАСИДАГИ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	151
20. МАҲМУДҲОДЖАЕВА Умида Муминовна ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТОМОНИДАН ҲАҚ ЭВАЗИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	161
21. АМИНОВ Умид Шарипович ПОНЯТИЕ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	168

ЁШ ОЛИМЛАР МИНБАРИ

22. ҒАЙБУЛЛАЕВА Зилола Ғайбулло қизи ИЖТИМОЙ ТАРМОҚЛАР ОРҚАЛИ АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ХАРИДЛАР ВА ЭЛЕКТРОН ШАРТНОМАЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШ.....	172
23. ХОЖИЕВА Рўзигул Худайбердиевна ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИ СОҲАСИДА ЮЗАГА КЕЛАДИГАН КОРРУПЦИЯВИЙ ҲОЛАТЛАР ВА УЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ.....	179
24. ТОШЕВ Зафар Бобоқулович МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИНИ ЖИНОЙИ-ҲУҚУҚИЙ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ	185

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ХАСАНОВА Фарангис Акрамовна

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети

«Халқаро хусусий ҳуқуқ ва фуқаролик-ҳуқуқий фанлар» кафедраси катта ўқитувчиси

E-mail: fxasanova@uwed.uz

ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК ТУШУНЧАСИ ВА БЕЛГИЛАРИ

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): ХАСАНОВА Ф.А. ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИК ТУШУНЧАСИ ВА БЕЛГИЛАРИ // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 2 (2021), Б. 48-52.

 2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2021-2-5>

АННОТАЦИЯ

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик фуқаролик ҳуқуқида марказий ўрин эгаллайди. Жавобгарликни белгилашдан асосий мақсад мажбурият ижро этилмаганлиги сабабли кредиторда вужудга келадиган салбий оқибатларни бартараф этиш ҳисобланади. Цивилистикада фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тушунчаси бўйича баҳс-мунозаралар ва турли қарашларнинг мавжудлиги ушбу мавзунини доим долзарб қилади. Ушбу мақолада турли олимлар томонидан фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тушунчасига берилган таърифлар таҳлил қилинган, уларга муаллиф фикрларини билдириб, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка ўз таърифини берган. Шунингдек, мақолада фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни вужудга келтирувчи белгиларнинг ҳар бири қисқача таҳлил қилинган. Мавзунини ёритишда илмий ишлар билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси, Қозоғистон Республикаси ва Германиянинг фуқаролик қонунчилигидан ҳам фойдаланилган.

Калит сўзлар: фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик, санкция, зарар, айб, неустойка, сабабий боғлиқлик, мажбуриятни асл ҳолида бажариш

ХАСАНОВА Фарангис Акрамовна

Старший преподаватель кафедры

«Международное частное право и гражданско-правовых дисциплин»

Университета мировой экономики и дипломатии

E-mail: fxasanova@uwed.uz

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

АННОТАЦИЯ

Гражданско-правовая ответственность занимает центральное место в гражданском праве. Основной целью применения ответственности является устранение негативных последствий для кредитора в связи с неисполнением обязательства. Существующие споры и различные взгляды на понятие гражданско-правовой ответственности в цивилистике эта проблема всегда актуальна. В статье анализируются различные определения понятий гражданско-правовой ответственности, которые были даны разными учеными, приводятся авторские взгляды на них и дается собственное определение гражданско-правовой ответственности. В статье, также дается краткий анализ каждого элемента гражданско-правовой ответственности. Помимо научных работ, для освещения

темы использовались нормы гражданского законодательства Узбекистана, Казахстана и Германии.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, санкция, вред, вина, неустойка, причинная связь, исполнение обязательств в натуре.

KHASANOVA Farangis

Senior Lecturer of Department of International Private Law and Civil Law disciplines

University of World Economy and Diplomacy

E-mail: fxasanova@uwed.uz

ANNOTATION

Civil liability is central to civil law. The main purpose of the application of liability is to eliminate the negative consequences for the obligee in connection with the failure to fulfill the obligation by the obligor. The existing controversial and different views on the concept of civil liability in civil law make this topic always relevant. The article analyzes the definitions of the concept of civil liability, which were given by various scholars, provides the author's views on them and gives definition of civil liability by author. The article also gives the brief analysis of each element of civil liability. In addition to scientific works, the provisions of civil legislation of the Republic of Uzbekistan, the Republic of Kazakhstan and Germany were used to highlight the topic.

Keywords: civil liability, sanction, harm, guilt, penalty, causation, specific performance

Инсонлар жамиятдаги муносабатларини нормалар орқали тартибга солиниши кераклиги қадимдан англаб етганлар. Шу сабабли ҳам қадим даврлардан бошлаб турли ижтимоий нормалар вужудга келган. Уларнинг вужудга келиши ва ўзгариб бориши жамият эҳтиёжларига боғлиқдир. Жамиятнинг ривожланиши билан эса нормалар ҳам такомиллашиб бораверган. Кўпгина олимларнинг фикрича энг дастлабки нормалар одатлар кўринишда бўлган. Ибтидоий жамиятда одатлар деярли барча муносабатларни тартибга солган. Жумладан, турли диний ва бошқа маросимлар инсонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солишда алоҳида ўрин эгаллаган. Ҳуқуқий нормалар эса қолган нормаларга қараганда кечроқ вужудга келган десак муболаға бўлмайди. Чунки уларнинг вужудга келиши давлатларнинг пайдо бўлиши билан узвий боғлиқдир. Масалан, қадимги Рим империясининг вужудга келиши бугунги кунда мавжуд бўлиб келаётган хусусий ҳуқуқ нормаларининг вужудга келишига асос бўлган.

Ҳуқуқ нормалари орқали муносабатлар тартибга солинар экан, уларга амал қилинишни таъминлаш «жавобгарлик» деб номланувчи институт орқали амалга оширилади. Бугунги кундаги ҳуқуқ тармоқларининг барчасида жавобгарлик институти мавжуд бўлиб, ушбу институт орқали ҳуқуқ нормаларининг узлуксиз ишлаши таъминланади.

Фуқаролик ҳуқуқида жавобгарлик институти марказий ўрин эгаллайди десак муболаға бўлмайди. Ушбу институт юридик адабиётларда жуда мунозарали ҳисобланади ва шу сабабли фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик ҳақида олимларнинг фиклари турличадир. О.С.Иоффенинг фикрича жавобгарлик бу – ҳуқуқбузарлик учун санкциядир, аммо санкция деганда ҳар доим ҳам жавобгарлик тушинилмайди. О.С.Иоффе жавобгарлик ҳуқуқбузарлик учун шунчаки санкция эмас, балки шахсий ва мулкӣ характердаги маълум маҳрум бўлишларни келтириб чиқарадиган санкциядир, деб таъкидлайди [1, Б.465]. Шунингдек, унинг фикрича фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик субъектив фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ёки янги ёки қўшимча фуқаролик-ҳуқуқий мажбуриятини юклаш кўринишидаги ҳуқуқбузар учун салбий оқибат келтириб чиқарувчи ҳуқуқбузарлик учун санкциядир. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик, қонун ёки шартномада белгиланган санкция эканлиги бир қанча ўзбек олимлари томонидан ҳам таъкидланган [2, Б.301; 3, Б.400].

Бошқа бир гуруҳ олимлар, жумладан, М.И. Брагинский, Ю.К. Толстой, А.П. Сергеев, И.А. Зенин, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни етарлича тор маънода тушинадилар [4, Б.171]. Юқорида қайд этилган олимларнинг ишларида мажбуриятни бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик қарздор учун салбий мулкӣ оқибатларнинг вужудга келишини англатиши белгиланган. Уларнинг фикрича, мажбуриятни бузганлик учун жавобгарликнинг икки шакли мавжуд: етказилган зарарларни қоплаш ва неустойка тўлаш.

«Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик ҳуқуқбузарнинг шахсига бевосита таъсир қилиб эмас, балки

унинг мулкига нисбатан ундирув қаратиш орқали таъсир этиб, жабирланувчи тарафнинг бузилган мулкий ҳолатини асл ҳолатда тиклаш, агар бунинг иложиси бўлмаса, мулкий зарарни қоплаш орқали мулкий талофатларни бартараф этиш мақсадига эга бўлади» деб ҳисоблайди академик Ҳ.Раҳмонқулов [5, Б.139].

Н.Эгамбердиеванинг фикрича, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик юридик жавобгарликнинг мустақил тури бўлиб, ҳуқуқбузарга нисбатан белгиланадиган санкция сифатида, ҳуқуқбузарнинг кўшимча мулкий ҳаражатни қилишга ҳамда янги мажбуриятни бажаришга мажбур қилади ёхуд мол-мулкдан, мулкий манфаатдан маҳрум бўлишига олиб келади [6, Б.9].

И.Б.Новицкий ва Л.А.Лунцлар фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка энг содда таърифни берган. Уларнинг фикрича, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик бу мажбуриятни бажармаслик оқибатидир.

Юқорида келтирилган барча фикрлардан фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик юридик жавобгарликнинг мустақил тури ҳисобланишини ва у қарздорга нисбатан белгиланадиган санкция эканлиги хулоса қилишимиз мумкин. Аммо, санкция қандай кўринишда бўлиши кераклиги бўйича эса цивилист олимлар турли фикрдалар. Қарздорни кўшимча мулкий ҳаражатларни ва/ёки янги мажбуриятни бажаришга мажбур қилиш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг классик шакли ҳисобланади. Кўп олимлар мажбуриятдаги қарздорнинг маълум ҳуқуқларидан маҳрум бўлишини фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик шакли сифати қабул қилмаслигига қармасдан, Е.Б.Казакова ва О.О.Потолоковалар [7] фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик қарздорни субъектив ҳуқуқлардан маҳрум қилиш кўринишида ҳам бўлиши мумкин деб ҳисоблайдилар. Қарздорни жавобгарликка тортишдан асосий мақсад кредиторнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш эканлигидан келиб чиқадиган бўлсак, қарздорнинг маълум ҳуқуқларидан маҳрум этиш орқали бунга эришиб бўлмаслигини кўришимиз мумкин. Шундай экан, қарздорни маълум ҳуқуқлардан маҳрум қилиш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг шакли ҳисобланмайди.

Баъзи олимлар қарздорни ўз мажбуриятини асл ҳолида бажаришга суд қарори орқали мажбурлаш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг яна бир кўриниши деб ҳисоблайдилар. Фикримизча қарздорни ўз мажбуриятини бажаришга суднинг қарори асосида мажбурлашни фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг бир шакли дейиш тўғри бўлмайди. Чунки суд қарори чиқмасдан аввал ҳам қарздор шартнома ёки қонун асосида унда вужудга келган мажбуриятини бажариши шарт бўлган. Бундай вазиятда эса суднинг қарори қарздорда аллақачон мавжуд бўлган унинг бурчини ижро этишга мажбурий чораларни кўриш учун аҳамиятли ҳисобланади. Е.А.Суханов ҳам қарздорни мажбуриятини асл ҳолида бажаришга мажбурлашни фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг шакли деб ҳисобламайди. Унинг фикрича қарздорни ўз мажбуриятини асл ҳолида бажаришга мажбурлаш, қарздорнинг лозим даражада бўлмаган хатти-ҳаракати унинг учун салбий оқибатлар олиб келмайди [8, Б.587].

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни қарздор томонидан мажбуриятнинг ижро этилмаслиги ёки лозим даражада ижро этилмаслиги оқибатида кредиторнинг бузилган ҳуқуқини (ҳуқуқларини) тиклашга қаратилган мулкий характердаги чоралар мажмуаси деб ҳисоблаймиз. Ушбу чоралар зиённи қоплаш, нейустойка тўлаш ва фоизлар тўлаш кўринишида бўлиши мумкин.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик шаклларига нисбатан континентал Европа мамлакатларининг ҳуқуқи бошқача ёндашади. Масалан, Франция, Германия, Швеция каби давлатларнинг қонунчилиги шартнома бўйича мажбурият бузилганда кредиторга аввало, қарздордан мажбуриятни натура ҳолида бажаришни талаб қилиш ҳуқуқини беради [9, Б.204, 367]. Демак, ушбу давлатларнинг қонунчилигида қарздорнинг жавобгарлиги нафақат унга кўшимча ёки янги мулкий мажбурият юклашда, балки шартнома бўйича мажбуриятини натура ҳолда бажаришда ҳам номоён бўлади.

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида мажбуриятни бажармаганлик учун жавобгарлик бўйича қоидалар континентал ҳуқуқ тизимида белгиланган қоидалардан фарқ қилади. Унга кўра кредитор ўзининг бузилган ҳуқуқларини кўрган зарарини қоплаш орқали тиклаши мумкин.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик вужудга келиши учун тўртта белги, яъни қилмиш, айб, айб ва оқибат ўртасидаги тўғридан-тўғри сабабий боғлиқлик ва зарарнинг бўлиши жуда кўплаб цивилист олимлар томонидан таъкидланади. Ушбу концепциянинг асосчилари М.М.Агарков, Г.К.Матвеев, О.С.Иоффе, К.К.Яичков, О.А.Красавчиков, Н.С.Малеинлар ҳисобланади. В.В.Витрянский [10, Б.702, 705] М.Сулейменовлар [11] юқоридаги концепцияга кўшилмайдилар ва уларнинг фикрича бу жиноят ҳуқуқидан олинган.

В.В.Витрянский ва М.И.Брагинскийнинг фикрича фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг

ягона ва умумий асоси субъектив фуқаролик ҳуқуқининг бузилишидир. Албатта, фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик вужудга келиши учун юқоридаги тўртта шартларнинг ҳаммасининг бўлиши талаб этиладиган ҳолатлар ҳам мавжуд. Масалан, зарарни қоплашда. Аммо, кўп ҳолларда тўрт унсурнинг барчаси бирданига қўлланилмайди. Масалан, неустойкани ундириш учун зарар ва сабабий боғлиқликни исботлаш талаб этилмайди, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишдан вужудга келадиган жавобгарликда айб аҳамиятсиз ҳисобланади. Шу сабабли ҳам, В.В.Витрянский ва М.И.Брагинскийларнинг фикри ўринли деб ҳисоблаймиз.

Қилмиш ҳуқуққа хилоф ҳаракат ёки ҳаракатсизлик кўринишида бўлиши мумкин. Қилмиш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг вужудга келиши учун асосий белги ҳисобланади. Чунки, ҳуқуққа хилоф ҳаракат ёки ҳаракатсизлик, яъни юридик факт бўлмас экан, бошқа белгилар ҳам вужудга келмайди. Аммо, шу билан бирга фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг вужудга келиши учун қарздоннинг бирини қилмишнинг ўзи кифоя эмас. Шу ўринда ҳуқуққа хилоф ҳаракат (ҳаракатсизлик) деганда фақатгина амалдаги нормаларга зид бўлган ҳаракатни тушуниш керак эмас. Чунки шартнома тарафининг шартнома шартларига мос бўлмаган ҳаракати ҳам фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни вужудга келтиради. Шунингдек, фуқаролик қонунчилигининг катта қисмини диспозитив нормалар ташкил этишини инобатга оладиган бўлсак, тарафлар шартнома шартларини ўзларининг мақсад ва хоҳишларидан келиб чиқиб белгилашлари мумкин. Бундай ҳолатда қарздорнинг ҳаракати амалдаги фуқаролик қонунчилиги нормаларига зид бўлмасада, аммо шартнома шартларига зид бўлса жавобгарлик вужудга келиши учун асос бўлади. Шу ўринда Н.Д.Егоров «ҳуқуққа хилоф» тушунчасига билдирган қуйидаги фикрини асосли деб ўйлаймиз: «Фуқаролик қонунчилигига мувофиқ мажбуриятларнинг ижросига нисбатан қўйиладиган талаблар нафақат қонунда, бошқа норматив ҳужжатларда, иш одатларида ёки одатда қўйиладиган талабларда, балки мажбуриятни вужудга келтирувчи асосларнинг ўзида ҳам белгиланган бўлади. Агар мажбурият шартномадан вужудга келса бундай ҳолда қарздорнинг ҳуқуққа хилоф ҳаракати шартнома шартларини бузишда намоёно бўлади» [12, Б.491]. И.Б.Зокиров, Р.Д.Рузиев ва В.Р.Топилдиевлар ҳам қарздорнинг шартномадан ёки бошқа бир томонлама битимда белгиланган мажбуриятини бажармаслиги бошқа шахсга ғайриқонуний равишда зарар етказса, бундай ҳоллар ҳуқуққа хилоф ҳисобланишини таъкидлайдилар. Уларнинг фикрига қисман қўшилган ҳолда, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик шартнома ва бир томонлама битимлардан вужудга келиши мумкинлигини, аммо бунинг учун доим ҳам зарарнинг мавжудлиги талаб этилмаслигини айтиб ўтиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Фуқаролик ҳуқуқида зарар етказишдан вужудга келадиган жавобгарлик шартнома шартларини бузганлик учун вужудга келадиган жавобгарликдан фарқ қилади. Биринчи ҳолатда етказилган зарар ундирилиши бўйича қўйилган талаб қаноатлантирилиши учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни вужудга келтирувчи барча шартлар бўлиши керак. Шартномавий муносабатлардан мавжуд жавобгарликда эса кредитор нафақат етказилган зарарни, балки неустойка ва ўзганинг пул маблағларидан фойдаланилганлиги учун фоизларни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Охирги икки ҳолатда эса зарарнинг вужудга келганлигини исбот қилиши талаб этилмайди.

Худди шундай ҳолат тўғридан-тўғри сабабий боғлиқнинг мавжудлигини исботлашда ҳам мавжуддир. Яъни, агар кредитор етказилган зарарни талаб қилаётган бўлса зарар ҳуқуққа хилоф ҳаракат (ҳаракатсизлик) сабабли вужудга келганини исботлаши керак бўлади. Агар, кредитор неустойкани талаб қилаётган бўлса, бундай ҳолатда сабабий боғлиқликнинг мавжудлиги аҳамиятсиз ҳисобланади.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка тортишнинг шартларидан яна бири айбнинг мавжудлиги ҳисобланади. Қарздор мажбуриятини бажармаган ёки лозим даражада бажармаганлиги учун айби бўлган тақдирда жавобгар бўлиши Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 333-моддаси 1-қисмида белгиланган. Аммо, қарздор мажбуриятини лозим даражада бажариш учун ўзига боғлиқ бўлган ҳамма чораларни кўрганлигини исботласа, у айбсиз деб топилади. Худди шундай норма Қозоғистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 359-моддаси 1-бандида белгиланган. Қозоғистон Фуқаролик кодекси жиноят ҳуқуқидан олинган ва фақатгина (исключительно) психологик мезонларга (қасд ва эҳтиётсизлик) қаратилган асосланган (ориентированный) айб тушунчасидан воз кечиб, унга қарздор хатти-ҳаракатининг объектив категориясини киритди [13]. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 333-моддаси 1-қисмига мувофиқ ҳам қарздорни жавобгар деб топиш учун у ўз мажбуриятини қасддан ёки эҳтиётсизлиги сабабли бажармаганлиги эмас, балки у ўзига боғлиқ бўлган барча чораларни кўрганлигини аниқлаш керак ҳисобланади.

Бу умумий коида бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг махсус нормаларида қарздорнинг қасди ёки эҳтиётсизли (баъзан эса қўпол эҳтисизлиги) уни жавобгарликка тортишда аҳамиятли эканлиги белгилаб қўйилган.

Германия фуқаролик қонунчилиги фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг зарурий шартларидан бири айбнинг мавжудлиги ҳисобланади. Германия Фуқаролик тузугида «айб» тушунчаси ишлатилмайди, унинг ўрнига «қасд» ва «эҳтиётсизлик» тушунчалари қўлланилади. Германия ФКнинг 276-моддасида «Агар бошқа ҳолат белгилаб қўйилган бўлмаса, қарздор қасд ва эҳтиётсизлиги учун жавобгар бўлади. Иш муомиласи бўйича қарздордан талаб қилинадиган ғамхўрлик даражасига риоя қилмаслик эҳтиётсизлик ҳисобланади» деб белгилаб қўйилган [14].

Демак, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг вужудга келиш асоси қилмиш, яъни ҳуқуққа хилоф ҳаракат ёки ҳаракатсизлик бўлса, шартлари эса мажбуриятнинг тури ва тарафларнинг ким эканлигига қараб турлича бўлиши мумкин. Шунингдек, шартномавий муносабатларда фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик вужудга келиши учун ҳар доим ҳам айбнинг бўлиши талаб этилмайди. Ҳатто, шартнома шартларида ҳам мажбуриятини бажармаган тараф учун орттирилган жавобгарлик юклатилган бўлиши мумкин.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2000. — 782 с.
2. Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi: Universitetlarning yuridik fakultetlari, yuridik institute va huquq asoslari o'qitiladigan oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. I qism. /Mas'ul muharrir: H.Rahmonqulov. – 4-nashr. Qayta ishlangan va to'ldirilgan. – T.: TDYI nashriyoti, 2006. -301-bet
3. Fuqarolik huquqi: [O'quv qo'llanma]. Umumiy qism / R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev; mas'ul muharrir V.B.Samarxo'jayev. – T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 400-bet.
4. Е.М. Михайленко. Гражданское право: общая часть. Конспект лекций. – М.: Юрайт, 2009. – 174 с.
5. Раҳмонқулов Ҳожи-Ақбар. Мажбурият ҳуқуқи (умумий қоидалар). /Ҳуқуқшунослик ихтисослиги бўйича олий ўқув юртлири «Хусусий ҳуқуқ» йўналиши магистратура талабалари учун. – Т.: ТДЮИ, 2005 й.
6. Н.Х.Эгамбердиева. «Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг асослари ва шакллари». Юридик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. 2006 й.
7. Казакова Евгения Борисовна, Потолокова Оксана Олеговна Гражданско-правовая ответственность // Наука. Общество. Государство. 2018. №2 (22). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdansko-pravovaya-otvetstvennost> (дата обращения: 01.05.2021).
8. Гражданское право/ под. ред. Е.А.Суханова: в 4 т. 3-изд. М., 2004. Т. 587 с.
9. SchulzeReiner, ZollFryderyk (ed.): The law of obligations in Europe. – Munchen: SellierEuropeanlaw, 2013, pages 204, 367.
10. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения: Изд. 2-е. М.: Статут, 2003.
11. М.Сулейменов. Институт ответственности в литературе и законодательстве. // URL: <https://www.zakon.kz/203608-otvetstvennost-v-grazhdanskom-prave.html>.
12. Гражданское право. Том1./ Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 2002. С. 491.
13. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть). Отв. ред.: Сулейманов М.К., Басин Ю.Г. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019750#pos=4087;-56.
14. German Civil Code BGB. // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0832.